

"אחת הנבלות הגדולות"

הארץ, משה שרת ופרשת הפיגוע במלון המלך דוד

מירון מדזיני

מבוא

ביום שני, 22 ביולי 1946, בשעה 12:37, החריד קול פיצוץ אדיר את ירושלים. האגף הדרומי של מלון המלך דוד קרס, 91 בני אדם – יהודים, ערבים ואנגלים – נהרגו, עשרות נפצעו. היה זה הפיגוע הגדול ביותר של תנועת המרי העברי. אירוע זה, אולי יותר מאחרים, הניע את הממשלה הבריטית לבחון מחדש את מדיניותה בארץ ישראל וזירז את החלטתה לנטוש את המנדט. הפיגוע, שאושר מראש בידי שלוש המחזרות, הביא לקצה של תנועת המרי העברי וגרם קרע עמוק בין אלה ביישוב שציידו בהמשך המאבק המזוין לבין אלה שקראו להפסקתו. הביטוי הבולט ביותר להטלת האשמה על המוסדות היהודיים הנבחרים היה מאמר המערכת של **הארץ** ב-24 ביולי, שקרא להנהלת הסוכנות להתפטר. ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, משה שרת, ששהה אז במעצר בלטרון, כינה את המאמר הזה "אחת הנבלות הגדולות". חבר מערכת **הארץ** משה מדזיני (אבי המנוח) כתב את המאמר. בשבעים השנים שחלפו מאז העסיק מאמר זה כמה היסטוריונים ואותי: מה הניע אותו לכתוב מאמר זה ומדוע יצא עליו קצפו של משה שרת, אותו הכיר עשרות שנים? פרסומם של מכתבי שרת מלטרון וההוראות שנתן לאנשיו בירושלים העמיקו את העניין בנושא. במאמר זה אעסוק בסיבות לכתובת המאמר הראשי ב**הארץ** ובהשפעתו, אם הייתה כזו, על מדיניות התנועה הציונית והנהגת היישוב באותם הימים.

תנועת המרי העברי¹

כדי להבין את הרקע למאמר יש לחזור להקמת תנועת המרי העברי בנובמבר 1945. ממשלת הלייבור החדשה בבריטניה, שבה תלה היישוב תקוות גדולות, והעיקרית שבהן הייתה ביטול תקנות הספר הלבן משנת 1939 שהגבילו את העלייה ורכישת קרקעות על ידי יהודים, פרסמה בתחילת נובמבר 1945 הודעה מדינית בבית הנבחרים אשר אכזבה את היישוב. בנאום ארוך הציע שר החוץ הבריטי, ארנסט בוויין, להקים ועדת חקירה אנגלו-אמריקנית שתבקר במחנות העקורים באירופה ובארץ ישראל ותציע לממשלת המנדט כיצד לנהוג בעתיד. עד אז תישארנה בתוקפן תקנות הספר הלבן. תגובת היישוב הייתה איחוד השורות והקמת תנועת המרי העברי מארגון ההגנה, הארגון הצבאי הלאומי ולוחמי

חירות ישראל. שני הארגונים האחרונים כונו עד אז "הפורשים", כי לא קיבלו את מרותם של המוסדות הלאומיים הנבחרים של היישוב. הרעיון המרכזי היה לפגוע בתשתית האזרחית והצבאית של ממשלת המנדט הבריטי, ובעיקר בתחנות משטרה, במתקני חיל האוויר המלכותי וחיל הים, בתחנות מכ"ם שעקבו אחרי תנועת האניות של עלייה ב', במשרדי ממשלה, במסילות ברזל, בכבישים ובגשרים. העיקרון היה להימנע מקורבנות, בעיקר של אזרחים תמימים אך גם בקרב אנשי צבא ומשטרה. ועדה מיוחדת (ועדת איקס) הוקמה כדי לקבוע מטרות ולתאם פעולות. עם חברי הוועדה נמנו שני ראשי ממשלה לעתיד: לוי אשכול ומנחם בגין. נתן ילין מור ייצג את לח"י.

בן-גוריון היה אז בפריס, לכן ראש המטה הארצי של ארגון ה"הגנה", משה סנה, אישר את המדיניות החדשה הזו והנהלת הסוכנות היהודית אישרה אותה בישיבתה מיום 23 בנובמבר 1945.² עוד נקבע כי מאמץ מיוחד יופנה לעלייה ב'. היה ברור כי השימוש בטרור נועד להראות לעולם כי היישוב היהודי בארץ ישראל לא ישלים עם מדיניות בריטניה וכי הפעולות נועדו בין היתר להסב תשומת לב למצב החדש שנוצר, בו ממשלת בריטניה מנעה מניצולי השואה להגיע לחופי ארץ ישראל. משה שרת, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, ובהיעדרו של בן-גוריון גם המנהיג היהודי הבכיר בארץ ישראל, היה שותף סוד לקיומה של תנועת המרי העברי, אבל לא השתתף בקביעת המטרות ואף לא התבקש לתת אישורו לפעולות שתוכננו.³

אחת הפעולות הראשונות טרם מתן האישור הסופי לתנועת המרי הייתה פריצת יחידות פלמ"ח למחנה עתלית ב-1 באוקטובר 1945 ושחרורם של כמאתיים פליטים עצורים. ב-1 בנובמבר 1945 תקפו שלושת הארגונים מסילות ברזל ("ליל המסילות"). הפעילות גברה בסוף 1945 ותחילת 1946, אולם ערב בואה של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לארץ ישראל הוחלט להפסיק את הפעילות למשך שהותה בארץ. הפעילות חודשה לאחר פרסום המלצותיה של הוועדה, שהעיקרית שבהן הייתה המשך המנדט הבריטי על ארץ ישראל לתקופה של עשר שנים. פעילות תנועת המרי הגיעה לשיאה בליל הגשרים, 16-17 ביוני 1946, בו פוצצו גשרים מספר, שחלקם חיבר את ארץ ישראל עם שכנותיה.

של מנהיגות התנועה. שרת הוסיף כי כל פעולה חייבת באישור לא רק של ועדת איקס אלא גם של ראשי היישוב העצורים בלטרון. מכתב זה נכתב יום לאחר כינוסו בירושלים של הוועד הפועל הציוני, שנענה לבקשתו של ויצמן להפסקת אש. כתוצאה מכך התפטר משה סנה מתפקידו כמפקד ה"הגנה" ותכנן את בריחתו לצרפת כדי לפגוש את בן-גוריון ולשכנעו להמשיך בפעולות המרי. ב-11 ביולי הוא שיגר מכתב לבגין ודרש הפסקת ההכנות לפעולה, לפחות עד 25 ביולי, המועד שבו עמדו השלטונות הבריטיים לפרסם את הממצאים ממשרדי הסוכנות היהודית. בגין היה נחוש לבצע את הפעולה והודיע לסנה כי אנשיו יתנו התראה לבריטים ויבקשו לפנות את המלון כדי להימנע מפגיעה באזרחים. למעשה סנה כבר לא יכול היה להורות לבגין להפסיק את התכנונים כי הוא התפטר ותנועת המרי העברי התפרקה. מאמץ אחרון של סנה למנוע את הפעולה נעשה בבוקר 22 ביולי 1946, בעת שסנה עמד לצאת לנמל חיפה כדי לברוח באיגיה לצרפת. הוא ביקש מבגין לעכב את הפעולה בירושלים, ברם זה היה מאוחר מדי.

אנשי האצ"ל אכן הזהירו את השלטונות הבריטים לפנות את הבניין באמצעות טלפונים למשרדי המלון, למערכת הג'רוזלם פוסט ולקונסוליה הצרפתית ששכנה בסמוך למלון. האתרעות הגיעו למשרדו של המזכיר הראשי של ממשלת המנדט, ג'ון שאו, אבל הוא התעלם מהן, עזב את המלון והורה לפקידים לא להתפנות.

שרת שמע על הפיגוע בשידור הרדיו המנדטורי ונחרד. מלטרון הוא כתב לרעייתו ציפורה: "אין בי כוח לכתוב הערב. אני יכול להסיח דעתי מגויייתו של יוליוס (גייקובס) המוטל תחת עיי המפולת. מי יודע מה קבור שם משל כלונו. אך אולי נגזר כי נעבור בנתיב הייסורים זה עד תום. בינתיים – היישוב האומלל כופף ראשו למהלומה חדשה".⁷ במכתב נוסף בערבו של אותו יום יסר שרת את עצמו: "לא אתברך בביטחון כי היה עולה בידי למנוע, אך מי יודע? לפעמים חוט מוביל אל חוט והחוט האחרון מגיע למאורות הנסחרות [...] הלב שותת דם על ההרג הרב והמחריד וכל מה שנהרס ונקבר תחת עיי המפולת – הרבה יותר מחיי אדם, אבל הלב בוכה בלי הפוגות על חיי אדם. אף לרגע לא יכולתי להסיח דעתי מגורלו של יוליוס היקר". הוא גם ביכה את מותו של פקיד יהודי בכיר בממשלת המנדט, ויקטור לוי. בסוף אותה איגרת כתב: "ידידי מ"מ עשה היום בעיתוננו, על דעת עצמו ועל דעת גוסטב [שוקן, עורך הארץ] אלופו, את אחת הנבלות הגדולות ששניהם מסוגלים להן". הכוונה הייתה למאמר המערכת שהתפרסם באותו בוקר בהארץ.⁸

עמדת הארץ

משה מדזיני החל לעבוד בעיתון הארץ ב-1922, שלוש שנים לאחר שעלה לארץ מסיביר, ושימש במהלך השנים כתב העיתון בלונדון (בשנים 1923-1925, עת הכיר לראשונה את משה שרת שלמד באותן שנים ב"לונדון סקול אוף איקונומיקס"). תקופה קצרה היה מזכיר המחלקה המדינית של הסוכנות עם הקמתה ב-1929, ועבד לצדו של משה שרת, שהובא על ידי ראש המחלקה חיים ארלוזורוב, לשמש סגנו. בשנות השלושים החל לכתוב את מאמרי המערכת, סיקר את כל הקונגרסים הציונים, היה פעיל במפלגת הציונים הכללים בהנהגת הסיעה של משה גליקסון, עורך הארץ בין 1922 עד 1936. במלחמת העולם השנייה כתב את מאמרי המערכת והיה הפרשן המדיני של תחנת השידור קול ירושלים. בקיץ 1947 נשלח לניו יורק לסקר את דיוני עצרת החלוקה

הפיגוע במלון המלך דוד⁴

תגובתה של ממשלת בריטניה על פעילותה של תנועת המרי העברי באה לידי ביטוי במבצע "אגתה" שנערך ב-29 ביוני 1946, ונודע בשם "השבת השחורה". במהלכו נעצרו ונכלאו במחנה לטרון כמה חברי הנהלת הסוכנות ובהם משה שרת, דוד רמז, דב יוסף, יצחק גרינבוים והרב יהודה לייב הכהן פישמן מימון. כמו כן נעצרו כ-3,000 אנשי פלמ"ח (כולל יצחק רבין) וה"הגנה", אצ"ל ולח"י. ראש המטה הארצי של ה"הגנה", משה סנה, הצליח לחמוק מהאנגלים ותכנן את בריחתו מארץ ישראל כדי לא להיתפס. משה סנה וכמה מראשי ה"הגנה" שלא נעצרו החליטו כי יש לבצע פיגועים בכמה מסמלי הממשל המנדטורי כדי להוכיח כי היישוב נחוש בדעתו להמשיך ולהיאבק. בין המטרות שנקבעו כבר כמה שבועות קודם לכן היו מלון המלך דוד ברחוב יוליאן בירושלים ובניין דוד במורד רחוב המלך ג'ורג', כ-150 מטר ממלון המלך דוד. בבניין זה שכנו משרדי הצנזורה של ממשלת המנדט ולשכת העיתונות שלה. מטרה נוספת היה בסיס חיל הים המלכותי בבת גלים שבחיפה. אחת הסיבות לבחירה במלון המלך דוד הייתה העובדה שבאגף הדרומי של המלון שכנו משרדי הפקידות הבכירה של המנדט (כולל משרד המזכיר הראשי) ומטה הצבא הבריטי בארץ ישראל. למשרדי השלטון הבריטי הובאו עשרות ארגוני מסמכים שנתפסו במשרדי הסוכנות היהודית שנפרצו במהלך השבת השחורה. ראשי היישוב הבינו כי מטרת הבריטים הייתה להוכיח את הקשר של מעשי הטרור נגדם לסוכנות היהודית ואולי אף להביא לפירוקה, שכן ראו בה את ממשלת היישוב היהודי האחראית המרכזית לפעילות האנטי-בריטית.

ב-30 ביוני 1946, במהלך דיון במטה הארצי של ה"הגנה", אמר משה סנה כי יש לבצע את הפעולות שנקבעו מראש, אבל העדיף לבקש את אישורו של בן-גוריון שהיה בלונדון באותם ימים. עד קבלת הנחיותיו של בן-גוריון הורה משה סנה למפקד האצ"ל, מנחם בגין, לבצע בהקדם את הפעולה נגד מה שכונה "המלונצ'יק" ונגד בניין דוד שכונה בית "עבדך משיחך", רצוי בה בעת. הוא ביקש מבגין לוח זמנים לביצוע הפעולה. לא נאמר במפורש מי יהיה הגוף שיבצע את הפעולה שאושרה בידי ועדת איקס. כן נאמר לבגין כי אסור לפעול בתל-אביב.⁵ מהמסמכים הקיימים קשה לקבוע בוודאות אם משה שרת, אז עצור במחנה לטרון, היה מודע לתכנון זה. בעבר הוא לא נדרש לאשר מטרות ולוחות זמנים של פעולות תנועת המרי העברי. אישורו היה מונע ממנו לנהל את הדיפלומטיה של היישוב מול ממשלת המנדט וממשלת בריטניה. ואכן, הוא שב מלונדון משליחות מדינית ימים מספר לפני מעצרו.

בתחילת יולי 1946 החליט נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, פרופסור חיים ויצמן, שישב באותם ימים ברחובות, להטיל את מלוא משקלו להפסקת פעולות האיבה נגד הבריטים. אבל בינתיים הגיעה תשובתו של בן-גוריון לסנה, ובה נאמר כי ההצעות לפעולה חורגות מהקווים המנחים של החלטת 23 בנובמבר 1945 וכי יש לפעול רק במסגרת ההנחיות שנקבעו אז. בכך למעשה הוא אסר על ביצוע ההתקפה על מלון המלך דוד. אבל זה היה מאוחר מדי, כי מנחם בגין החל להניע את הגלגלים לקראת ביצוע ההתקפה. ב-10 ביולי כתב שרת למשה סנה ממחנה לטרון כי אינו מתעלם מהגורמים הדורשים פעולות כדי ללמד את הבריטים לקח, להראות כי איננו נכנעים, ולהעלות את רוח היישוב, אולם יש להביא בחשבון שיקולים מדיניים ואלה מכתביבים הפוגה.⁶ שרת חשש כנראה כי ויצמן יתפטר ואז תיווצר בעיה נוספת

לגבי א"י במשך שנים. אבל אין היא פטורה מאחריות חמורה להרבה ממה שאירע בתוך היישוב עצמו, להרבה שגיאות חמורות שנעשו, ביוזמתו או לא ביוזמתו.

גם אילו היה עניין רק בזה, שבימיה ניתנו עלינו המכות הללו, די היה כדי להצדיק תביעה להסתלקותה. כלום לא זו דרכה של כל "ממשלה" דמוקרטית? והרי מוסדותינו אהבים מאוד לשחק בתארים ממלכתיים.

אולם הסיבות והטעמים הנם ישירים וחמורים גם מזה.

ממשלת הוד מלכותו עומדת בימים הקרובים לפרסם "ספר לבן", שיכיל הפעם מיסמכים אשר תעודתם להוכיח כי היה קשר בין הנה"ס בירושלים ובין פעולות בלתי חוקיות ו"אנטי חוקיות" שונות, לא כל כך נחשוב כרגע. כנגד עינינו העובדה, שאנשי הסוכנות היהודית לא ידעו לבחון את דרכיהם, לא ידעו להשתמש כראוי במידה המפלגה של הכרה קיבוצית ומשמעת פנימית אשר ביישוב לשם הדרכה נכונה. אפשר להבין, שכמונו כמוהם, ככל הציבור היהודי בארץ ובחוץ לארץ – כולנו נדחפנו אל סף היאוש על ידי המצב האיום באירופה, על ידי רצון השליטים להתחמק, ועל ידי מעשים ודיבורים שהיו בהם משום התעללות אבל הנהגה, אם רוצה היא להיות ראויה לתואר זה, חובתה הראשונה והראשית היא, שתהא מנהיגה ולא נגררת.

והרי זה חודשים רבים היתה בחוגים לא מעטים של היישוב הרגשה קשה, שאנו מתגלגלים למדרון. הורגש, שיש מישהו מעוניין להגדיל את המתיחות, להחיש את המשבר. עתה הסביר מומחה משנות המלחמה שבלשון האסטרטגיה קוראים לזה: "התקפת פיתוי". והתקפת פיתוי יכולה להיות לא רק צבאית, אלא גם מדינית ופסיכולוגית. הדבר נהיה ברור מאוד עוד לפני "השלב הראשון" של הפעולה הצבאית ולפני המעשים שהביאוהו. לפני כששה שבועות נאמר בטור זה: "מן הרגע שהתברר, כי התפרצויות אין בהן עוד צורך לשם הזכרת העניין הארצישראלי, או לשם החשת הפתרון, נעשית כל התפרצות – לבזבז שאין להצדיק בשום חישוב לאומי".

החייב הלאומי הנכון לא נעשה, לא נשוב לדברים שנאמרו אז, אחרי פיצוץ הגשרים ולפני התחלת "השלב הראשון" – דברים גלויים ככל האפשר בתנאים הקיימים, כאשר העיתונות מוצאת את עצמה מוגבלת בתיאור צד אחד של המצב ולכן מגבילה את עצמה בתיאור הצד אחר. מעצרים של כמה מחברי ההנהלה, וההתלחשות שיש שמישהו היה רוצה בהחלפתם של אנשים "נוחים" יותר, ממילא הסיחו כל מחשבה על שינויים הכרחיים, על חיפוש דרכים חדשות. עתה נפתחה המערכה הטרגית ביותר בפשע מחריד, שכמוהו לא היה בכל שנות המשברים בארץ. במידה רבה מאוד נשללה מאיתנו האפשרות להשפיע עוד השפעה ניכרת על השתלשלות העניינים בשבועות הקרובים. הושמט מיינו הנשק העיקרי, הנשק החשוב ביותר במלחמתנו – התביעה המוסרית, הפניה אל מצפון העמים.

ברגע זה מחובתנו לעשות צעד שיהיה בו משום ניסיון לנעול פרשה של תעתועים מרים – לפחות, במידה והדבר נוגע לנו לעצמנו. עלינו להגיד לעצמנו, שלא נוכל לקדם את פני המחר תחת אותה הנהגה, שעל ראשיה האחריות החמורה והמעמסה הנוראה של כישלונות וקוצר-ראות וחוסר ישע. ייתכן, שזולתנו יסיקו כמה מסקנות מסולפות. כלום לא עשו כך גם במקרים אחרים לא מעטים? לא תמיד נוכל לקבוע את צעדינו בהתחשב עם דבר אחד בלבד: מה יהא הרושם כלפי חוץ. הלך רוחם של חלקים גדולים ביישוב עצמו ובתנועה הציונית גובל ברגע זה עם תדהמה מיואשת, ומן ההכרח לעשות צעד שיבליט את רצוננו להפסיק את הגלישה הנוראה לסף תהום.

במאמר מערכת שני שהתפרסם תחת הכותרת "הנעמד במבחן", טען משה מדזיני שהיישוב שותף לאחריות לפיגוע בירושלים גם אם מבצעו נמנים על מיעוט קטן, שכן

של האו"ם עבור הארץ וקול ירושלים. הוא העביר בשידור חי את החלטת החלוקה ב-29 בנובמבר 1947. עד פרישתו מהארץ ב-1958 היה כתב העיתון ושליח קול ישראל באו"ם.

מדזיני שיקף את עמדת הארץ בסוף תקופת המנדט. הוא תמך בקו של חיים ויצמן, שדגל בהימנעות בכל מחיר מהתנגשות גלויה עם הממשלה הבריטית בלונדון ועם שלטונות המנדט בארץ ישראל. ויצמן, שהיה אחראי להשגתה של הכרזת בלפור מ-2 בנובמבר 1917, קשר את גורלו של היישוב לבריטניה וראה בה את הסמכות אשר תעניק בבוא היום עצמאות ליישוב היהודי בארץ ישראל. הוא טען כי אסור לסכן את הישגי היישוב היהודי בארץ ישראל, ויש להמשיך ולפתח את ארץ ישראל ולפעול בדרכים דיפלומטיות להשגת יעדי התנועה. הוא נמנה עם התומכים (כולל בן-גוריון) בהקמת קהיליה יהודית עצמאית בארץ ישראל (תכנית בילטמור ממאי 1942). יריבו הבכיר באותן שנים היה בן-גוריון, שהבין עוד בסוף שנות השלושים של המאה העשרים כי מרכז הכובד העולמי עבר לארצות הברית וכי היישוב חייב להטיל את היבט עליה ולא על בריטניה. בן-גוריון התרשם עמוקות מעוז רוחם של הבריטים בהתקפות ה"בליץ" של סתיו 1940, ובעיקר ממנהיגותו של וינסטון צ'רצ'יל באותם ימים, אבל הבין כי גורלה של האימפריה הבריטית נחרץ וכי יש להעביר את מרכז הפעילות הציונית לווינגטון. הארץ יצא נגד ארגוני הפורשים ותקף בשיטתיות את פעולותיהם נגד הבריטים והערבים. העיתון האשים אותם בחריגה מסמכות, באי ציות למוסדות הנבחרים של היישוב, בסיכון המפעל הציוני בארץ ישראל, ובגרימת קורבנות מיותרים של אזרחים תמימים. בכך תמך העיתון בקו המדיני של הנהגת היישוב באותם הימים.

שני מאמרי המערכת של הארץ שהתפרסמו בתאריך 24 ביולי 1946

על המוסדות להתפטר

עוד אנו עומדים נדהמים ומזועזעים עד עימקי הנפש, ובאה הודעתן של הנה"ס [הנהלת הסוכנות] והנהלת הוועה"ל [הוועד הלאומי]: עשר שורות של הבעת ריגשיזוועה וקריאה ליישוב "להתקומם נגד מעשי פשע מתועבים אלה", והיום באה הודעה נוספת: הנה"ס, הנהלת הוועה"ל ונשיאות הוהפ"צ [הוועד הפועל הציוני] התאסף אתמול, דנו על המצב והחליטו – להתאסף מחר. נסיונות לברר לאן פניהם מועדות ברגע זה, שאירוי רק הכרה אחת: שאין ברצונם להבין כי אירע דבר-מה שהכניס שינוי עצום במצב, ושבמסיבות החדשות אין אותן עשר השורות מוסיפות או גורעות. הן אחריו לבוא, ועכשיו נדרש דבר מה אחר והרבה יותר חותך.

עכשיו נדרש קודם כל: שהנה"ס והנהלת הוועה"ל יתפטרו! אם הדיבורים שלנו על האופי הדמוקרטי של המשטר הקיים ביישוב ובתנועה הציונית אינם דקלום ריק ופטפוטי ילדים, אלא מציאות ממשית על המוסדות שעמדו בראשנו בכל התקופה הזו של ירידה והתמוטטות – גם אם לא גרמו לכל מה שאירע – להסתלק, להסתלק בכל המהירות האפשרית. על הנהלת הוועה"ל לכנס את אסיפת הנבחרים ולהחזיר לה את יפוי הכוח שניתן לה. על הנה"ס למסור את התפטרותה לידי נשיא הסוכנות והתנועה הציונית.

איננו אומרים בזה, ששני המוסדות נושאים עליהם אחריות ישירה – ובכמה עניינים אף בלתי-ישירה לאסונות שקרו ליישוב ולתנועה הציונית. איש לא יאשים אותם על שהופיע באירופה אדולף היטלר. איש לא יראה בהם את האשם למדיניות – המעל שהתנהלה

בירושלים, היו ציונים בהכרתם, עלו לארץ בשנה הראשונה לאחר מלחמת העולם הראשונה (משה מדזיני ב־1919 ורגינה מאמריקה יחד עם גולדה מאיר ב־1921), הכירו שנים רבות ושאו להקמת מדינה יהודית, אבל מדינת מופת.

משה מדזיני לא שאל את גרשום שוקן איזה קו העיתון צריך לנקוט. באותם ימים לא היה בעיתון הארץ דיון יומי של המערכת שבה נקבע מי יכתוב את מאמר המערכת ובאיזה נושא. מדזיני התגורר בירושלים והמערכת שכנה ושוכנת עד היום בתל־אביב. הוא נהג לכתוב את המאמר הראשי בכתב יד. שליח סניף הארץ בירושלים היה מגיע לביתו בסביבות השעה שלוש אחר הצהריים, המאמר הוכנס למעטפה שנשלחה למערכת הארץ בתל־אביב במוניות, נאספה מתחנת המוניות והובאה למערכת העיתון ברחוב מאז"ה 56. אבי לא ראה צורך להיוועץ עם שוקן. היה לו ברור מהי עמדת העיתון ומהי עמדתו של עורך העיתון.

שניהם התנגדו לטרור אישי ולפעולות שסיכנו את עתיד היישוב. במשך שנים תקף הארץ בחריפות את שני הארגונים הפורשים והצביע על דרכם המסוכנת. הארץ גם לא התלהב מפעולות ה"הגנה" במהלך יוני 1946. אבל הפעם היה ברור שאם כי הפעולה בוצעה על ידי אנשי האצ"ל, היה זה באישורם של המוסדות המוסמכים. באותו בוקר לא ידע איש כי לפני צאתו לנמל חיפה, דרש משה סנה מבגין לבטל את הפעולה. בעת הפיצוץ היה סנה בנמל ועמד לעלות על אנייה לצרפת בדרכו מזויף. אבי לא ידע כל זאת, ואם כי במאמריו הוא לא ניקה את ממשלת המנדט מאשמה למצב שנוצר אחרי מלחמת העולם השנייה, וכינה את מדיניותה "מדיניות מעל", הדרך שנקט היישוב המאורגן לא נראתה לו. הוא הסכים עם ויצמן ונתן לדעותיו ביטוי לא פעם במאמריו הראשיים שכתב בהארץ.

בכל זאת הוא נועץ בזאב שרף, וזה אמר לו כי אי אפשר להחליף את הנהלת הסוכנות לפני הקונגרס הציוני הבא, שנועד להתכנס בסוף 1946. שרף כנראה לא מנע ממנו לכתוב את המאמר הראשי החריף.¹² מדזיני ידע כי אחרי מאסר ראשי הנהלת הסוכנות והוועד הלאומי (יושב ראש הוועד הלאומי היה דוד רמז, לימים שר התחבורה הראשון של מדינת ישראל) נותר היישוב למעשה ללא הנהגה. בן־גוריון היה בפריס, ויצמן, חולה, חצי עיוור, ללא השפעה על מהלך העניינים, ישב ספון בביתו ברחובות. לגולדה מאיר טרם היה המעמד לו היא זכתה בשנים הבאות. חברי הנהלת הסוכנות שלא נעצרו בידי הבריטים, ובהם אליעזר קפלן (שר האוצר הראשון של ישראל) ואליהו דובקין (מנהל מחלקת העלייה), לא ניחנו בתכונות הנהגה בולטות, ודווקא באותם ימים היה צורך במנהיגות שתדע לאן היא מוליכה את היישוב. אבי גם כעס על תגובות הנהלות הסוכנות והוועד הלאומי אשר גינו את הפיגוע במלון, אבל היה ברור לו כי זה מן השפה לחוץ וכי נעשו כמצוות אנשים מלומדה. עם זאת הוא ידע בלבו כי אין בנמצא מנהיגים אחרים בעלי שיעור קומה שיהיו מסוגלים להנהיג את היישוב הנצור. אולי תחושה זו היא שהגדילה את התסכול שלו. מנגד הוא כנראה ידע שהאצ"ל התריע על התקפה קרבה. באחד המסמכים של הש"י בארכיון תולדות ה"הגנה", מתאריך 30 ביולי 1946, נאמר: "מפי מדזיני נודע, כי מיד לאחר ההתפוצצות הראשונה ניגש מקס המבורגר, מנהל המלון, של שאו (מזכיר הממשלה) ואמר לו שהבגין נמצא בסכנה ויש להוציא את האנשים מתוכו, לזה ענה לו שאו: 'אני לא מקבל הוראות מהיהודים'."¹³ אבי היה בקשרי ידידות עם מנהל המלון, ומה שהטריד אותו במיוחד

מרשים אנו למיעוט הקטן של פושעים מטורפים להשתלט עלינו? האם למעלה מיכולתנו הוא לרסן את אנשי הרצח הללו, היושבים בתוכנו? הלא יש בינינו "אקטיביסטים" – ולא דווקא בין רוצחי ירושלים – הסבורים שדי כוח עמהם להכריע כוחות הרבה יותר חזקים [...] היום ומחר ייבחן כוחם של מוסדותינו הדמוקרטים, ואם לא יעמדו במבחן זה תשתלט עלינו מחרתיים ההפקרות הפושעת, שאת פירותיה טעמנו שלשום. ואם נמשיך להעדיף "איחוד וליכוד" מדומה זה של היישוב על ביעור הרע מקרבנו, לא ניצל מתהום האנרכיה הפעורה תחת המסווה הרופף של איחוד וליכוד, וכולנו, כולנו לא נהיה פטורים מן האחריות על אסוננו, גם אם גינינו וחזרנו וגינינו.¹⁰

לימים שאלתי את משה מדזיני מדוע כתב מאמר זה. האם לא הבין כי הוא פוגע במורל של היישוב היהודי הנצור ושל מנהיגיו הנמצאים במאסר או בגלות? האם לא חשבה הייתה יותר רוח אחדות האומה מהטלת האשמה, למרות העובדה כי גרשותיו דמו לאלה של שרת, אשר הביע אף הוא זעזוע עמוק? עוד שאלתי אם התייעץ עם עורך העיתון, גרשום שוקן, טרם כתיבת המאמר. נוסף על כך, היה גם גורם אישי לא מבוטל. רגינה המבורגר מדזיני, אמי, הייתה המזכירה האנגלית של המחלקה המדינית עוד מימי ועד הצירים ואשת סוד לכל ההחלטות שהתקבלו, כי בין היתר הייתה זו היא שהצפינה את המסרים שהועברו מירושלים ללונדון וחזרה. לימים התברר כי בגין נבעת מתוצאות הפיגוע. הביוגרפים שלו כתבו:

בזמן הפעולה ישב בגין, כהרגלו, מול הרדיו בדירתו בתל אביב, בחברת חיים לנדאו [...] כשדווחו בברי־בייסי על הנפגעים הרבים, ובגין הבין כי הבגין לא פונה לפני הפיצוץ, נתקף בהלם. הוא התקרב למקלט והתרחק ממנו, כמבקש לוודא כי הוא אכן שומע היטב, וכשהחל להתנגן "מרש האבל" שליווה את הדיווח שקע בכורסתו. נעימות האבל שנוגנו בתחנת הרדיו הבריטית העצימו את התרגשותו. אל לנדאו הוא לא התייחס כלל כאשר מלמל: "מה קרה שם, מה קרה שם לעזאזל!"

מדוע נכתבו המאמרם?

שנים רבות לאחר האירוע הסביר לי משה מדזיני מה הניע אותו לכתוב את המאמרם. הוא ידע היטב כי ראשי הסוכנות היו מעורבים בקבלת החלטות שהביאו בסופו של דבר לפיגוע במלון המלך דוד. בבוקר הפעולה הוא יצא מביתו ברחביה לעבר סניף הארץ בירושלים ברחוב הסולל. בדרכו לביתו סר לבקר את אשתו ומצא אותה בחברת אחרים, כולל מזכיר המחלקה המדינית, זאב שרף (לימים מזכיר הממשלה הראשון ושר האוצר בממשלת אשכול), עומדים במרפסת הסוכנות מתוחים, מצפים לאירוע והיה ברור כי משהו עומד לקרות. הפיצוץ הראשון היה בשעה 12:22, בעת שנורק רימון ממכניתי נוסעת כדי להסיח את דעתם של הבריטים ואולי לרמוז להם כי ההתקפה תבוא מחוץ למלון. במקביל הכניסו אנשי אצ"ל את חביות הנפץ למסעדת לה רג'נס, ששכנה בקומת הקרקע של האגף הדרומי של המלון. בעת שעמדו על המרפסת אירעה התפוצצות הגדולה שהרעידה את העיר. הוא חזר לביתו וחיכה לשמוע כמה קורבנות היו. בין הקורבנות היו שני אנשים שהכיר: יוליוס ג'ייקובס וויקטור לוי. שניהם היו פקידים יהודים בכירים בממשלת המנדט שנים רבות. הוא לא רק הכירם אלא בנותיהם ובתו, אחותי מרים, למדו באותו בית ספר (הגימנסיה העברית ברחביה) שבו למדה גם יעל, בתו של משה שרת. מרים סיימה באותם ימים את בחינות הבגרות והיא וחבריה לכיתה (כולל בתו של דב יוסף) עמדו להתגייס לפלמ"ח. כל האישים הללו התגוררו בשכונת רחביה

היה חלקה של ה"הגנה" בפעולה, ולמעשה האישור שניתן לפעולה מצד הנהגת היישוב.

תגובת שרת על המאמרים

בלטרון ביקש שרת לוודא כי היה זה מדויני שכתב את המאמרים. הוא ביקש מאשתו ציפורה לבדוק אצל גולדי יוסף (אשתו של דב יוסף, שהיה כלוא עמו בלטרון), ידידה טובה של משפחת מדויני, אם אכן משה מדויני חיבר את המאמרים. גולדי יוסף דיברה עם רגינה מדויני וזו אישרה את הדבר. שרת זעם כנראה לא רק על הקריאה להנהגת היישוב להתפטר, אלא גם על הקשר שקשר מדויני בינם לבין תנועת המרי העברי ולמעשה האשימם בהרג שנעשה במלון המלך דוד. מה גם ששרת שהה במאסר ולא יכול היה להגיב בגלוי. הוא שיגר את הנחיותיו בפתקים לאנשיו במחלקה המדינית בירושלים (אבל לא לגולדה מאיר, שמונתה לממלאת מקום ראש המחלקה המדינית, בהיעדרו של שרת). שרת שאל את שרף מה היו ההדים למאמר וקיבל תשובה כי המאמר חולל כמה הדים בחוץ לארץ, אבל השפעתו ביישוב הייתה קטנה וזניחה.¹⁴ ב־25 ביולי כתב משה מדויני מאמר מערכת בהארץ ובו טען כי

מוסדות ציבוריים נוטים באופן טבעי ומוכן למדי להתעלם מצדדי מאורעות שאינם נעימים להם ולהתחמק מן התוצאות שמחייבות אותם ליטול לפחות חלק מהאחריות ולהסיק מסקנות. איננו יודעים אם ההתפוצצות הנוראה, אשר די היה בה למוטט בניין ולהרוג מאה איש, תספיק גם כדי להרוג את האשליה ששלטו במוסדות המרכזיים ולהרוס את "הביטחון" המשונה בנכונות דרכיהם, אשר יותר משהיה מבוסס על הכרה והבנה, התבסס על שיגרה ועל אדישות מחשבה... לאור האירוע המדהים של ההתפוצצות הירושלמית נוכחנו, טען מדויני, כי המוסדות העומדים בראשו חסרי משקל, השפעה וכוח ציבורי הדרושים למלוי תפקידים בשעה הזאת, הקריטי והמכרעת.

מדויני לא הרפה מהנושא ובמאמר מערכת נוסף למחרת, ב־26 ביולי, חזר על תביעתו לחידושה של מנהיגות היישוב, בייחוד לאחר פרסום הספר הלבן הבריטי שבו נכללו פרטים מרשיעים על חלקה של הנהגת הסוכנות האירועים האחרונים. במאמר מערכת זה כתב, בין היתר:

ההכרה וההרגשה התוססת ברגע זה בלב חלקים רבים של היישוב, שהמצב החמור מחייב אותנו לאחוז באמצעים שעוד לפני חודש ימים, ואף לפני שבוע ימים, לא רצינו לחשוב עליהם, הן שגרמו לתגובה מהירה ונמרצה, לתביעה שנשמעה כאן לחידוש פני הנהגתנו היישובית והציונית [...] צריך שהציבור ירגיש, כי הנהלת עניינינו נתונה בידי הנהגה חזקה ורפרזנטטיבית במידה המלאה ביותר, שבחנה את המצב מחדש ויודעת את אשר לפניו [...] ההכרה החיובי והדחוף ביותר כרגע הוא ליתן לציבור את הנהגתנו היישובית שתוכל להישען על היישוב ושהיישוב יוכל להישען עליה.

תגובת שרת על מאמר זה הייתה במכתב לרעייתו, כי בניגוד למאמר המערכת של הפלסטיין פוסט, בזה של הארץ "נראים פני מ"מ מזהירים בהנאת רשעות כשהוא משפף ידיו בסופוק הצלפה".¹⁵ עשרה ימים לאחר מכן הגיב שרת ברוגה והורה לאנשיו בירושלים לערוך סיכום על פרסום הספר הלבן הבריטי ולמסור אישית לפלסטיין פוסט, לדבר, להבוקר ולהצופה, אולי גם למשמר, "אך בשום פנים לא לשל מ"מ (משה מדויני) לא רק משום שהוא פוטרנו מכל חובה כלפיו, אלא במזיד כדי להבאישו בעיני קוראיו ולתת מחפה ומשלה.

לא רק מותר אלא מצווה לפגוע בו מתחת לטבור". כבר באותם ימים נטתה המנהיגות לפגוע בעיתונאים שלא נתפסו כאנשי שלומם ולמנוע מהם תגובות ומידע".¹⁶

ברם, הארץ לא היה העיתון היחיד שביקר את מדיניות ההנהגה היישובית. פלסטיין פוסט קרא במאמר מערכת לשיתוף פעולה של מנהיגות היישוב עם ממשלת המנדט במגמה לבער את נגע הטרור של הארגונים הפורשים.

ב־31 ביולי שיגר שרת מכתב לדוד הורביץ ולוולטר איתן ובו כתב כי "עד עכשיו לא ניתנה התשובה הראויה למאמר של מ"מ הדורש התפטרות, והיא דרישה כזו – בשעה שאנו כלואים, פירושה ברית עם השלטון נגד נציגות העם. כל הזכות לחשבונות פנימיים, אך לא מתוך הבקעת החזית החיצונית. קודם כל שחרור ואח"כ דין התנועה". ארבעה ימים לאחר מכן חזר שרת לנושא מאמרי הארץ, במכתב לזאב שרף ולאליהו ששון: "נושנת: מ"מ שיגר פתק לצפוני [כיניו של דב יוסף] לתרץ מה שכתב בעניין הפרישה. אחת התואנות היא ששאלך לפני שכתב היש סיבה שלא יכתוב, וטעמך – אין אפשרות לבחור אל הנהלת הסוכנות אלא בקונגרס וכיו"ב – לא שיכנעוהו. סתם לידיעתך".¹⁷

אחרית דבר

הרוחות נרגעו קמעא בתחילת חודש אוגוסט, בעיקר לאור ההחלטה ההיסטורית שהתקבלה בישיבת הנהלת הסוכנות בפריס להסמך את נחום גולדמן להודיע למחלקת המדינה של ארצות הברית כי התנועה הציונית תהיה מוכנה לשקול את חלוקת ארץ ישראל, כלומר הקמת מדינה יהודית בשטח בר קיימא. נקבע למעשה כי המאבק המזוין יסתיים וכי ה"הגנה" תתרכז עתה בעלייה ב', בבניית יישובים חדשים שיקבעו את מפת הארץ בעתיד ובהכנות למלחמה אפשרית נגד הערבים. גם האנגלים הבינו כי הפתרון חייב להיות מדיני וכי נכשלו בניסונם לשבור את רוח היישוב.¹⁸ הם החלו לחפש דרכים הולמות לשחרר את אסירי לטרון, ובינתיים התקיימו בלונדון ובפריס פגישות לא רשמיות בין נציגי הסוכנות היהודית לממשלה הבריטית. במאמר מערכת מ־19 באוגוסט 1946 כתב מדויני: "הידיעות האחרונות מפריס ומלונדון לא היו בלתי מעודדות. לדברי 'רויטר' שורת אופטימיות זהירה בחוגים בריטים, וגם בחוגי הסוכנות היהודית בפריס, ביחס לתוצאה מוצלחת של השיחות הבלתי רשמיות הנוכחיות. פעולותיה של הסוכנות צריכות להתנהל ברוח הודעותיו והסברותיו של הדובר שלה, הדורש וחוזר, שיוגברו בכל האמצעים, סיוכיהם של כוחות השלום לנצח במירוץ המסוכן מול כוחות החורבן". למחרת, ב־20 באוגוסט, נכתב במאמר המערכת של הארץ: "היהודים לא יוכלו להשלים עם פיתרון שלא יהא אלא פרשה בריטית-ערבית ולא יביא בחשבון את זכות הקיום שלנו [...] היהודים הוכיחו בלונדון ובפריס, שגם לאחר המאורעות שמלאו את לבותינו מרירות רבה, מוכנים הם להשתתף בחיפוש מוצא הגון וישר. הם ערכו, כנראה, את הצעותיהם ברוח של פשרה ומתינות רבה". תגובתו של שרת על שני מאמרים אלה ניתנה במכתב לרעייתו: "אגב, איני יודע אם את עוקבת את התפתחות אבירות נפשו של מ"מ". במכתב נוסף לאשתו חזר שרת על עמדתו כי "מאמרי מ"מ הם מעשה שפלות, לו גם בזה בלבד שהוא מכה את שכבר נפל ושכב ארצה".¹⁹ שרת ויתר המנהיגים שוחררו ב־5 בנובמבר 1946, והיחסים בינו לבין משה מדויני לא נותקו. הם המשיכו להיפגש באירועים חברתיים ובמסיבות עיתונאים שערך שרת בירושלים ולאחר מכן בניו יורק.

הערות

- 1 על תנועת המרי העברי ראו ספר תולדות ההגנה, תל-אביב 1973; י' שביט (עורך), מאבק, מרד, מרי, 1941-1948, ירושלים 1997; מ' בגין, המרד, ירושלים 1959; ד' בן-גוריון, לקראת קץ המנדט: זיכרונות מהעבר, תל-אביב 1993; מ' גולני, הנציב האחרון, תל-אביב 2011; י' הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1938-1948, ירושלים 1995.
- 2 א' שאלתיאל, תמיד במרי: משה סנה, ביוגרפיה, 1948-1909, תל-אביב 2000, עמ' 201-249 (להלן: שאלתיאל, תמיד במרי).
- 3 ד' בן-גוריון, לקראת סוף המנדט: זכרונות מהעבר, תל-אביב 1999.
- 4 על הפעולה במלון המלך דוד ראו ת' קלארק, דם ואש, תל-אביב 1981; נ' בתל, משולש ארץ-ישראל, תל-אביב 1979; מ' גולני, הנציב האחרון, תל-אביב 2011 (להלן: גולני, הנציב האחרון).
- 5 שאלתיאל, תמיד במרי, עמ' 250-282.
- 6 שרת לסנה, 10.7.1946, בתוך: מ' שרת, ירחים בעמק איילון: מכתבי משה שרת ממחנה המעצר לטרון 29 ביוני-5 בנובמבר 1946, תל-אביב 2011, שם, עמ' 249-251 (להלן: שרת, ירחים בעמק איילון).
- 7 מ' שרת, מאסר עם נייר ועיפרון: תכתובת משה וציפורה שרת, תל-אביב 2000, עמ' 90 (להלן: שרת, מאסר עם נייר ועיפרון).
- 8 שם, עמ' 96-99.
- 9 על משה מדזיני ראו מ' מדזיני, "פרשנו המדיני: משה מדזיני וקול ירושלים", קשר, 20 (1996), עמ' 82-86.
- 10 "על המוסדות להתפטר", הארץ, 24.7.1946.
- 11 א' גולן וש' נקדימון, בגין, תל אביב, 1978, עמ' 117.
- 12 שרת, מאסר עם נייר ועיפרון, עמ' 113.
- 13 מצוטט אצל א' שילון, בגין 1913-1992, תל-אביב 2007, עמ' 474.
- 14 שרת, ירחים בעמק איילון, עמ' 107.
- 15 שרת, מאסר עם נייר ועיפרון, עמ' 105-106.
- 16 שרת, ירחים בעמק איילון, עמ' 154.
- 17 שרת לדוד הורוביץ וולטר איתן, שם, עמ' 160.
- 18 גולני, הנציב האחרון, עמ' 197-312.
- 19 שרת, מאסר עם נייר ועיפרון, עמ' 193.

משה מדזיני כיסה את עצרת החלוקה של האו"ם ושם היו לו הזדמנויות רבות לקבל תדרכי רקע משרת.

מה הייתה השפעת הפיצוץ במלון המלך דוד על ההיסטוריה של היישוב ושל העם היהודי? שבעים שנה לאחר מכן אפשר לקבוע כי פגיעה זו החיש את החלטת ממשלת בריטניה להתנתק מהמנדט והיא חיפשה מוצא איך לצאת מהנטל הזה בכבוד. הפתרון נמצא בדמות העברת הבעיה לאומות המאוחדות, הארגון שירש לכאורה את חבר הלאומים ובין יתר המטלות היה המנדט על ארץ ישראל.

האם מאמרי המערכת של הארץ שינו כהוא זה את מדיניות התנועה הציונית? התשובה על כך מורכבת יותר. הארץ כיוון לדעתם של ויצמן ושל הכוחות המתונים ביישוב, אבל מי שקבע לבסוף את המהלכים ההיסטוריים היה בן-גוריון, והוא לא היה בארץ ישראל באותם ימים ואף לא הזכיר את מאמרי המערכת של הארץ ביומניו. האם המאמרים הללו הזיקו לעניין הציוני והראו על קרע ביישוב? לא בהכרח. הם הראו כי יש ביישוב זרמים אחרים שסלדו ממעשי טרור והביעו שאט נפשם מהמאבק הזה שגבה קרבנות כה רבים חפים מפשע.

עד היום מתלבטת מדינת ישראל כיצד לנהוג ומה עדיף: אחדות לאומית או מדיניות זהירה ושקולה. גם היום עולה במלוא חומרתה בעיית המנהיגות, הבנתה, תפיסת העולם והמרחב שלה, ויכולתה של המדינה לפעול במים סוערים, ועד כמה אפשר למתוח את החבל ביחסים עם המעצמות הגדולות. בשנת 1946 העדיפו ראשי היישוב והתנועה הציונית להשליך את יהבם על ארצות הברית, מדיניות שהוכחה כנכונה בעת שארצות הברית הייתה המעצמה שדחפה לקהל את החלטת החלוקה. גם היום נמצאת ארצות הברית במעמד שבו היא ממלאת תפקיד מרכזי בשיקוליהם של מנהיגי מדינת ישראל. האם ידעו מנהיגי בהווה לנווט את הספינה אל חוף מבטחים?